

WoonWerkPand Tetterode

Amsterdam (NL)

Johan W.F. Hartkamp, Jan Frederik van Erven Dorens, Merkelbach & Karsten, Merkelbach & Elling, K.P.C. de Bazel, bewoners en gebruikers/residents and users

Project: WoonWerkPand Tetterode
Adres/Address: Bilderdijkstraat, Da Costakade, Amsterdam
Architecten/Architects: 1901, 1905, 1909: Johan W.F. Hartkamp; 1914: K.P.C. de Bazel (interieurs/interiors); 1939-1940: Jan Frederik van Erven Dorens; 1947-1950: B. Merkelbach & Ch. Karsten, Merkelbach & Karsten, Merkelbach & Elling; bewoners en gebruikers/residents and users; vanaf/since 1981

Opdrachtgever/Client: N.V. Lettergieterij Amsterdam, voorheen/formerly N. Tetterode (oorspronkelijke fabrieksgebouwen/original factory buildings)
Oplevering/completion: 1983-1986: Holslag van Nek van Hoek Architecten (renovatie/renovation na bezetting door krakers/after occupation by squatters in 1981); 1981-2018 (inbouw/infill, doorlopend/ongoing)

Gebruik/Use: woonateliers, woningen, ateliers, kantoren, horeca, theateroefenruimte en bedrijfsruimten/atelier apartments, dwellings, ateliers, offices, cafés and restaurants, theatre rehearsal and commercial spaces
Typologie/typology: fabrieksgebouw/factory building
Totaal aantal woon-werkeenheden/Total number of workhomes: 169
Woon-werktypologie en vloeroppervlak per eenheid/Workhome typology and floor area per unit: variërend/varying, gemiddeld/average 40 m²

Aantal bouwlagen/Number of floors: 3, 7
Gemeenschappelijke voorzieningen/Communal facilities: entreehal, presentatieruimten, fabriekshal, wisselatelier, binnenplaats, tuin, schip-met-keuken, dakterras/entrance lobby, presentation rooms, production hall, exchange atelier, courtyard, garden, ship-with-kitchen, roof terrace
Parkeren/Parking facilities: uitsluitend fietsenstalling/bicycle storage only

Bronnen/Sources: John Habraken, 'De integriteit van de stad', in: Arend Johan Nijk, L.W. Nauta en/and H.A. Brasz, *De mens in de stad van de mens: inleidingen gehouden tijdens de Katholieke Studentendagen 1969 in Tilburg* (Alphen a/d Rijn: Samsom, 1969)
 Guido Wallagh, Inbo, *De onbekende toekomst huisvesten* (Den Haag/The Hague: Platform 31, 2013)
 Peter Sep, *Tetterode Complex – van kraakaffaire tot volkshuisvestingsmodel* (Amsterdam: De Balie, SEV, Het Oosten, 1992)

Collectieve entree ruimte in oude fabriekshal
 Collective interior hall in the old factory workshop

Wanneer in 1981 N.V. Lettergieterij Amsterdam, vooreen N. Tetterode, de Bilderdijkstraat verlaat, wil een ontwikkelaar er luxeappartementen en winkels bouwen. Als protest tegen deze plannen bezetten krakers het gebouw. Vijf jaar later koopt de gemeente het gebouwencomplex en de krakers kunnen, via woningcorporatie Het Oosten, als één vereniging het casco huren. Holslag van Nek van Hoek Architecten renoveert het gebouw en doet een aantal ingrepen om het pand veilig te kunnen gebruiken. De meest opvallende ingreep is het verwijderen van een deel van het dak boven de fabriekshal tussen de gebouwen, waardoor een binnenplaats ontstaat die tevens vluchtweg is.

Het realiseren van deze woon-werkgemeenschap binnen een robuust casco doet denken aan de ideeën van John Habraken: het door verschillende architecten ontworpen industriële gebouwencomplex is de drager, de inbouw wordt vormgegeven door de gebruikers. Habraken vindt dat wonen het gevolg moet zijn van actie en dat voor identificatie het in bezit nemen nodig is. Zo beschouwd is kraken en de daaruit voortgekomen woongemeenschap precies wat hij beoogt.

De fabriek accommodeert haar nieuwe functies uitstekend. De inbouw heeft zich vanaf de kraak op een organische manier ontwikkeld, naar de persoonlijke wensen van de bewoners en gebruikers. Het complex bevindt zich tussen de Bilderdijkstraat en de Da Costakade in een traditioneel stedelijk bouwblok. De ingang aan de Bilderdijkstraat geeft toegang tot een representatieve ruimte, de Marmeren Hal. Vroeger werden van hieruit de directiekamers ontsloten, nu worden er lezingen en tentoonstellingen gehouden. Een grote poort aan de Da Costakade geeft toegang tot de binnenplaats, maar veel voordeuren liggen ook direct aan de straat. De fabriek is nog steeds een productieplek: nu in de ateliers van kunstenaars en de werkplaatsen van ambachtelijke bedrijven. Via een grote goederenlift in het hart van het gebouw en twee loopbruggen kunnen behalve personen ook materialen en producten goed aan- en afgevoerd worden.

Er blijkt van alles te kunnen in vrijplaats Tetterode: een kapsalon, een ambachtelijke schoenmaker, een kinderdagverblijf, een flikker/potten discotheek, een galerie, een drukkerij, verschillende hout-, metaal- en keramiekwerkplaatsen, kantoren voor ideële organisaties, groeps- en atelierwoningen. De grote verdiepingshoogte nodigt uit tot het maken van tussenverdiepingen. De hoge zaal waarin zich vroeger de typografische bibliotheek bevond, is nu in gebruik als theateroefenruimte, en in de kelder bevinden zich oefenruimten voor bandjes. Bovenin geeft een dakopbouw je een fantasieus uitzicht over de stad. Het is erg aantrekkelijk om in een gebouw met zoveel mogelijkheden te wonen.

Woningcorporatie Stadgenoot heeft geprobeerd met het *Solids*-concept het bestemmingsvrije casco te kopiëren. Het verschil met Tetterode is dat het daar aan een verbindende gemeenschap ontbreekt. In Tetterode is consensus-gestuurde besluitvorming, en problemen worden binnen de gemeenschap opgelost, vaak na een voorstel van een onafhankelijk onderzoeksgroepje. De Tetterodegemeenschap is een wereld in een wereld, met eigen gewoonten en gebruiken die voortdurend bijgesteld worden. Er is geen schroom om idealen te hebben en ze meteen ook uit te proberen. Tetterode is een prefiguratieve samenleving. (mvg)

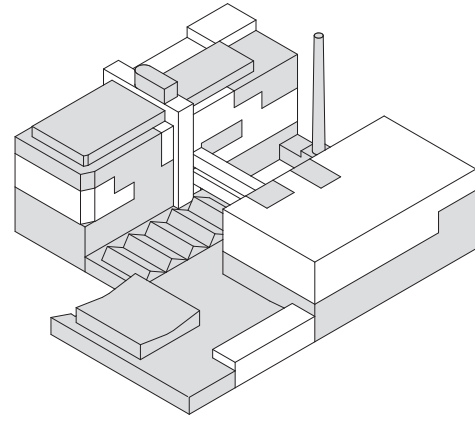
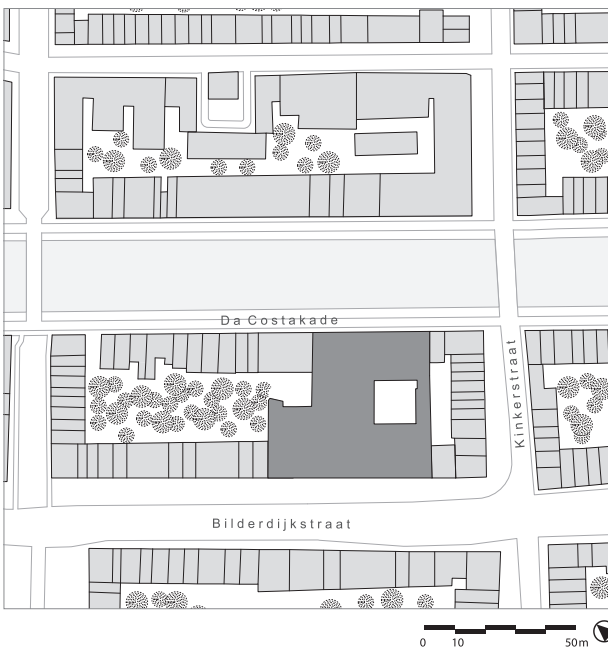
When N.V. Lettergieterij Amsterdam, formerly N. Tetterode, left its Bilderdijkstraat premises in 1981, a developer wanted to replace it with luxury apartments and shops. In protest against these plans, squatters occupied the building. Five years later, the city bought the building complex and the squatters, united in a single cooperative, were able to rent the building shell from housing association Het Oosten. Holslag van Nek van Hoek Architecten renovated the complex and performed a number of interventions to ensure that it was safe to use. The most striking of these was the removal of part of the roof over the factory hall between the buildings, creating an inner courtyard and escape route.

The realization of this living and working community within a robust shell brings John Habraken's ideas to mind: the industrial building complex designed by various architects is the support (base building); the infill (fit-out) is created by the users. Habraken believed that it was necessary to take action to reside and that appropriation would lead to identity. Read this way, squatting and the resulting living and working community are exactly what he was aiming for.

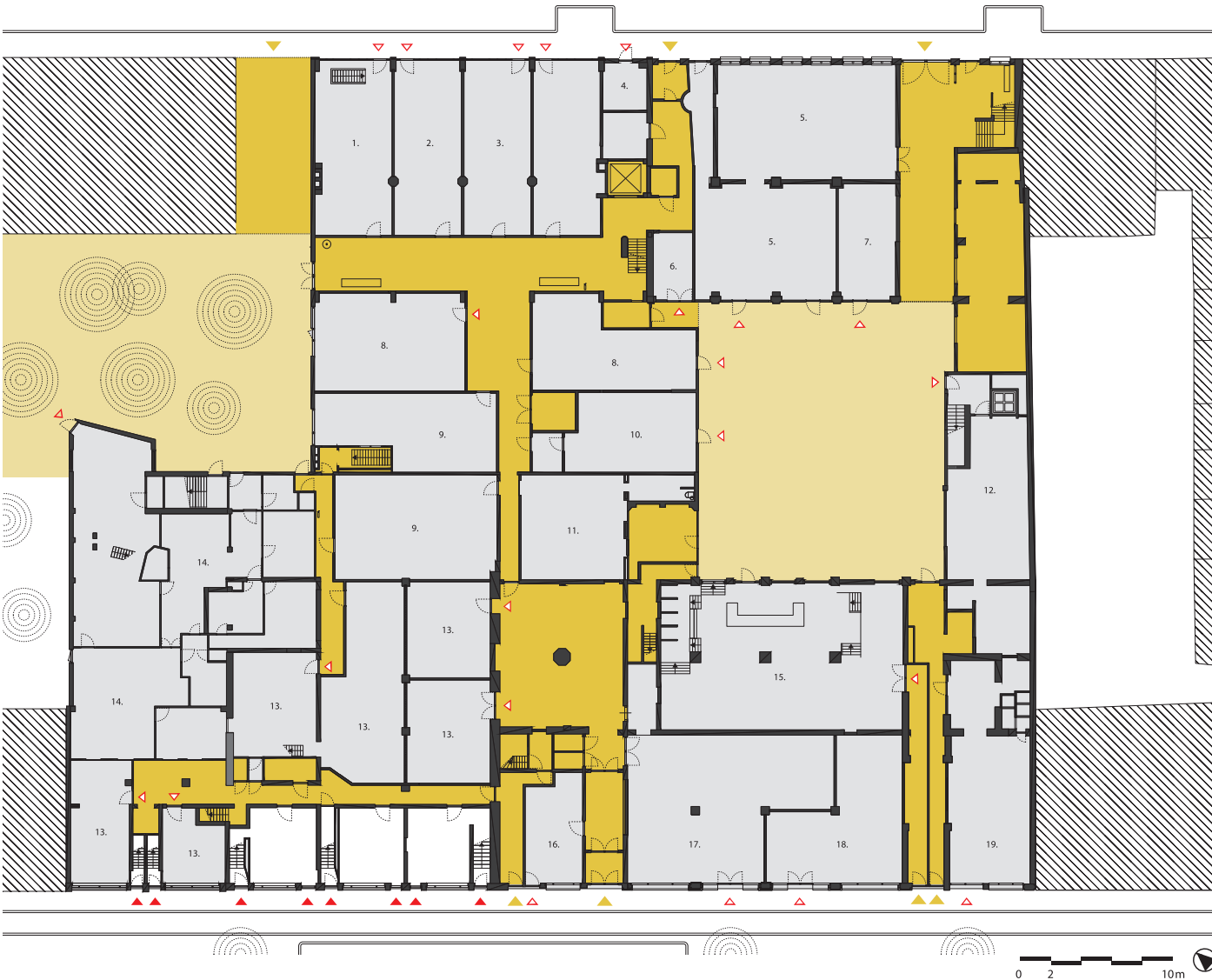
The factory does a great job of accommodating its new functions. From the original squat onward, the interior has developed organically and in accordance with the personal tastes of its residents and users. The complex is located in a traditional urban block between Bilderdijkstraat and Da Costakade. The entrance on Bilderdijkstraat gives access to a representative space, the Marble Hall, which previously led to the boardrooms and in which lectures and exhibitions are held at present. A large gate on Da Costakade opens onto the inner courtyard, but there are many front doors directly on the street as well. The factory is still a production site: the manufacturing now takes place in artists' ateliers and artisanal workshops. A large goods lift at the heart of the building and two footbridges are used for the convenient transport of not only people, but also materials and products.

It turns out that a lot is possible in Tetterode: it includes a hairdresser's, an old-school shoemaker, a day-care centre, a gay & lesbian disco, a gallery, a printing house, various wood, metal and ceramics workshops, the offices of idealistic organisations, group accommodations and atelier apartments. The high ceilings invite the insertion of mezzanine floors. The hall that used to house the typographic library is now in use as a theatre rehearsal room and there are practice rooms for bands in the basement. On top of the building, a structure on the roof provides a fantastic view of the city. Its many possibilities make it a very attractive building to live in.

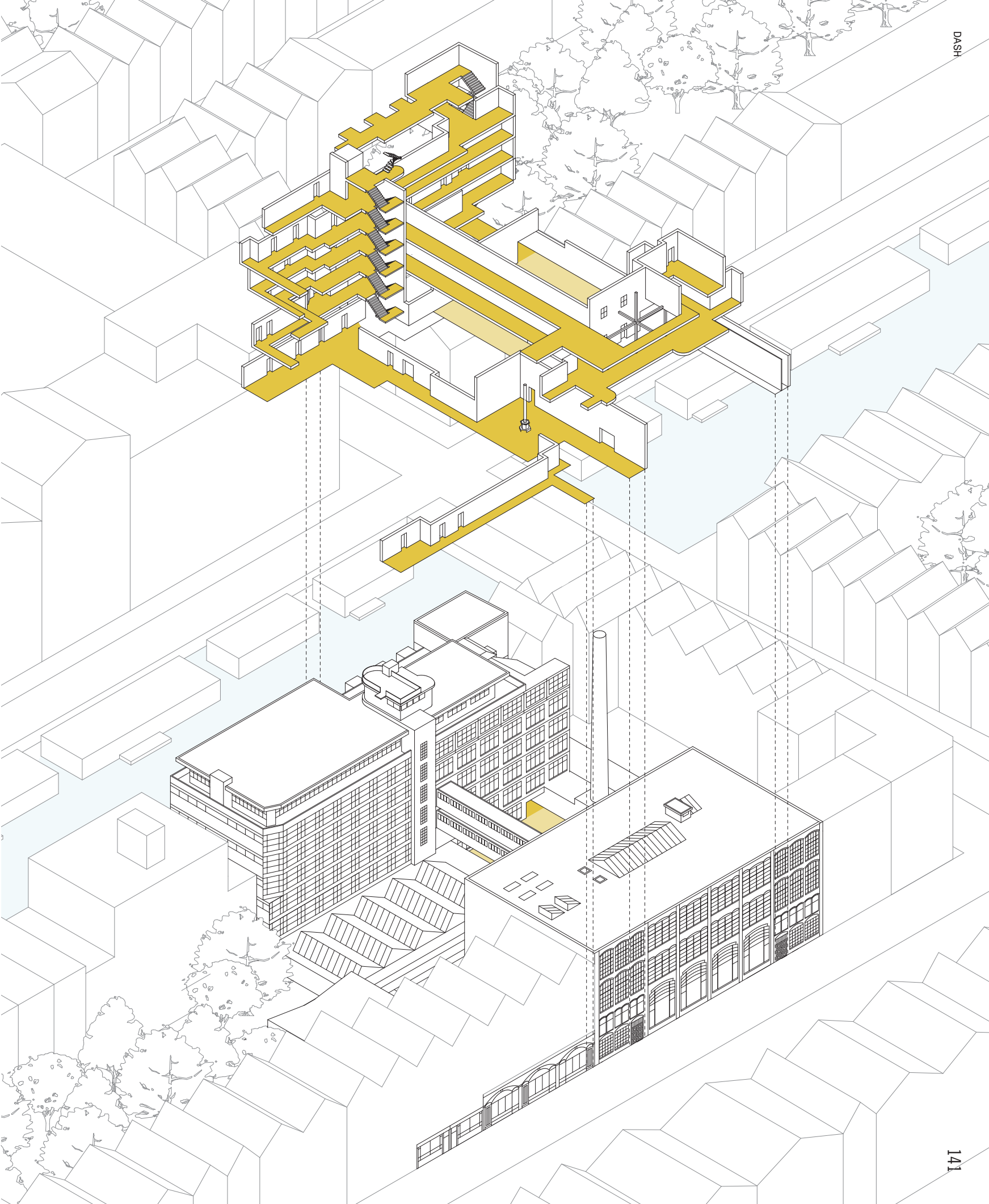
With *Solids*, housing association Stadgenoot has attempted to copy the allocation-free shell concept. The difference with Tetterode is that it lacks a connecting community. Tetterode advocates consensus-driven decision-making and problems are solved within the community, often after proposals are submitted by small independent research groups. The Tetterode community is a world inside a world, with its own habits and customs that are continually adjusted. The community does not hesitate to foster ideals and to immediately test them as well. Tetterode is a prefigurative society. (mvg)

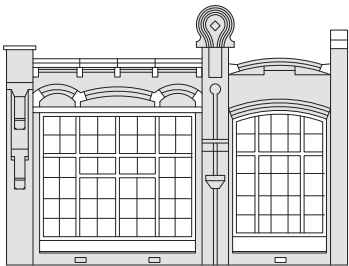
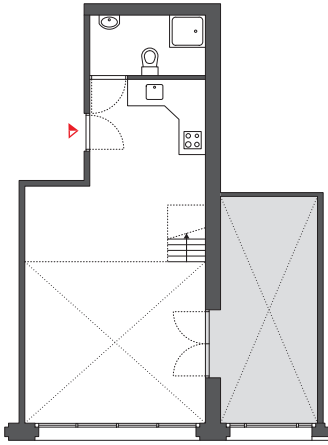
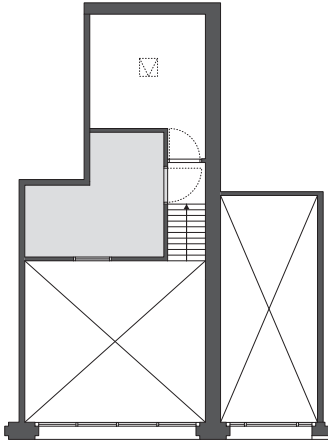
1	drukkerij/printing works	8	houtwerkplaats/timber workshop	14	kunstenarscollectief 'De Crèche'/artist collective 'De Crèche'
2	atelier/atelier	9	keramiekwerkplaats/ceramic workshop	15	discotheek 'De Trut'/discotheque 'De Trut'
3	schoenmaker/shoemaker	10	kantoor/office	16	kapsalon/hairdresser's
4	traforuimte/transformer room	11	computerwerkplaats/computer workshop	17	galerie/gallery
5	theateroefenruimte en lounge/theatre rehearsal room and lounge	12	metaalwerkplaats/metal workshop	18	tweedehands kledingwinkel/second-hand clothing store
6	violbouwer/violin maker	13	atelier/atelier	19	plantenwinkel/plant store
7	massageruimte/massage room				

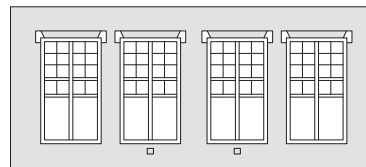
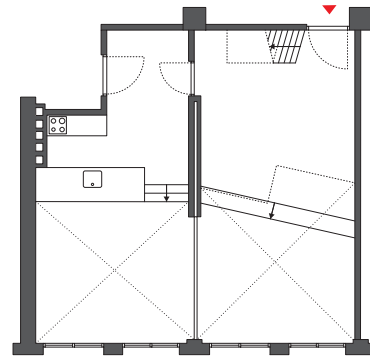
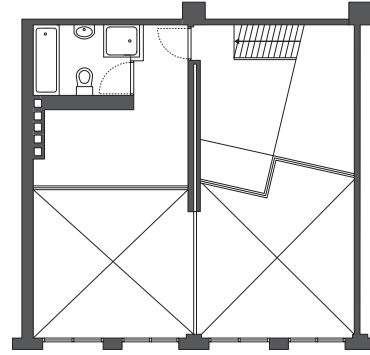

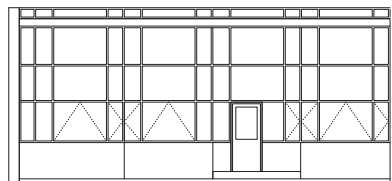
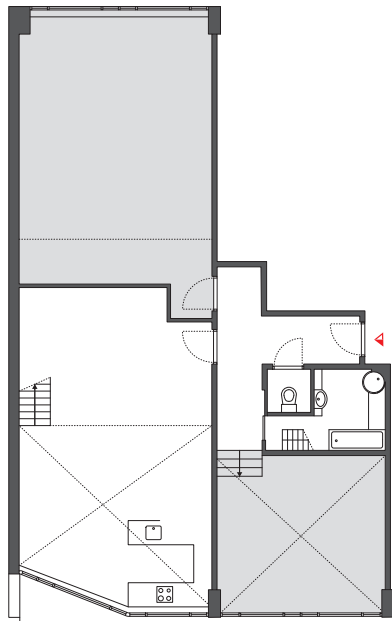
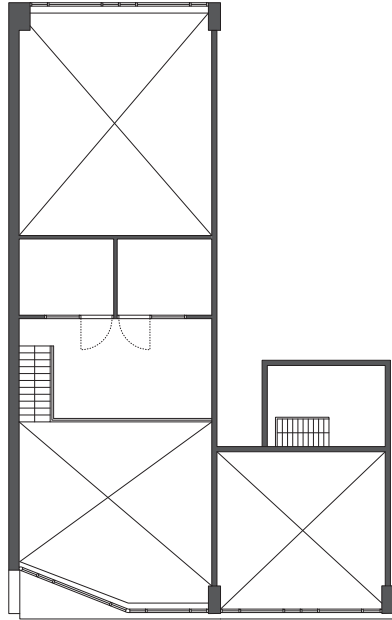
**Atelierwoning aan Bilderdijkstraat,
tweede verdieping, representatie
(zuidwest)**
Workhome on Bilderdijkstraat, second
floor, representation (southwest)

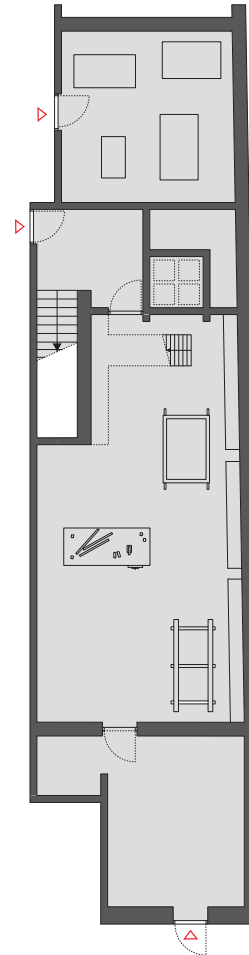
**Appartement aan Da Costakade,
derde verdieping, representatie
(noordoost)**
Apartment on da Costakade, third
floor, representation (northeast)

**Atelierwoning aan Da Costakade,
derde verdieping, representatie
(zuidwest)**
Atelier apartment on Da Costakade,
third floor, representation (southwest)

**Metaalwerkplaats aan binnenplaats,
begane grond**
Metal workshop on courtyard, ground
floor

0 1 5m

Gevel Da Costakade
Da Costakade façade

Gevel Bilderdijkstraat
Bilderdijkstraat façade

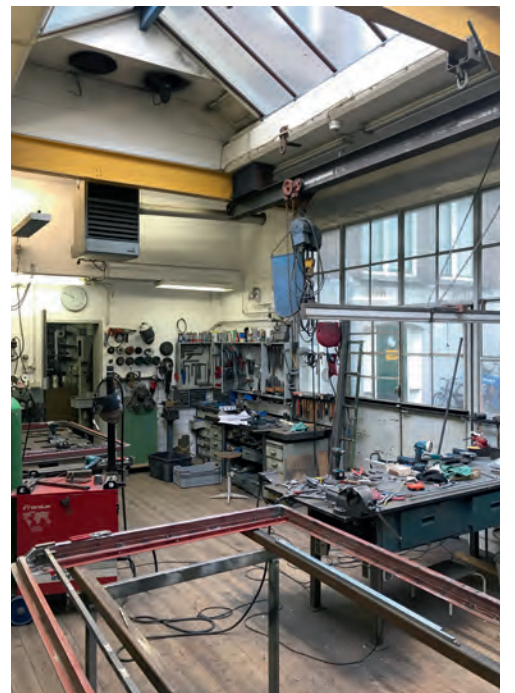

Schoenmakerswerkplaats met toegang aan de straat
Shoemaker's workshop with access from the street

De Marmeren Hal, plek voor lezingen en tentoonstellingen
The Marble Hall, venue for lectures and exhibitions

Metaalwerkplaats naast de binnenplaats
Metal workshop next to the courtyard

Dubbele overdekte loopbrug
Double covered walkway

De goederenlift wordt gebruikt voor zowel woonverkeer als werktransport
The goods lift serves both living and working

Zicht van dubbelhoge woonruimte naar atelier
View from double-high living space to atelier

Schildersatelier met insteekverdieping
Painter's studio with mezzanine

Atelierwoning
Workhome

